

Секція: Філологічні науки

ТАРАНЕНКО КСЕНІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри культурології та

митної ідентифікації культурних цінностей

Університету митної справи та фінансів,

м. Дніпропетровськ, Україна

**ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
АНТОНІМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Лінгвістична прагматика охоплює комплекс проблем, пов'язаних із суб'єктом і адресатом мовлення, співвідношенням між учасниками спілкування, специфікою каналів інформації, виявом особистісного та комунікативних смислів, зворотнім зв'язком та ін. аспектами міжособистісного, групового й масового спілкування. Однак, незважаючи на значну розбудову проблемного поля науки, у ній залишається дискусійним питання про визначення прагматичного потенціалу окремих одиниць мови та мовлення. Доведено, що будь-який мовний матеріал має прагматичну спрямованість, бо прагматика експліцитно передбачає вплив адресанта на адресата. Аналіз лексичних значень антонімів української мови довів, що в структурі їхніх значень зазвичай присутній прагматичний компонент, який є одним із чотирьох основних складників лексичного значення одиниці мови [7, с.85]. Проте антоніми, як і будь-які мовні одиниці, характеризують не лише реальне відбиття дійсності, а й приховують у своєму значенні потенційний аспект, за допомогою якого реалізується здатність одиниці мови виконувати певне призначення.

Спілкувальники у процесі комунікації вживають антоніми не лише з метою передачі фактичної інформації, а й з метою впливу на розум та почуття один одного. Завдяки вказаним особливостям семантичної

структури та можливим способам комбінування з іншими мовними одиницями в потоці мовлення, антоніми допомагають мовцю в найефективніший спосіб вплинути на адресата завдяки комунікативним та особистісним смислам. Отже, визначаємо здатність антонімів здійснювати цілеспрямований вплив на адресата інформації як прагматичний потенціал (прагматику) антонімії.

Ступінь вияву прагматичного компонента лексичного значення завжди має суб'єктивний характер, оскільки прагматичний потенціал окремого слова зазвичай містить різний ступінь вияву для різних носіїв мови. Для людини, яка не уявляє свого життя без користування персональним комп'ютером, у слові *юзер* немає жодного натяку на прагматику, оскільки вона повсякчас чує й використовує це слово для позначення людини з достатнім рівнем знань для користування комп'ютерною технікою. Для людини, яка не має справи з роботою на комп'ютері, це слово справляє сильне враження й містить інформацію оцінки та вказівки на певну соціальну чи професійну групу. Так, антонімічна пара зі сленговим елементом *погано – ніштяк* (у реченні *Він добре розумів, що потрібно готуватися до найгіршого, разом з тим відчуюючи, що погано буде лише на початку, а далі все стане ніштяк* [2, с. 402]) нестиме особливу культурно-історичну прагматичну інформацію для людей, які у своєму мовленні не вживають сленгових елементів. А от для відповідної соціальної групи культурно-історична прагмема нівелюється частотністю вживання сленгу. Або для людей, які мають справу з друкованою продукцією, антонімічні опозиції в реченні: *Старі соцреалісти вийшли в тираж – нові Праксителі ще не дозріли* [3, с. 18] нестимуть зовсім іншу прагматичну інформацію, ніж для тих, хто послуговується молодіжним сленгом, а саме фразеологізмом *вийти в тираж* (застаріти, стати забути).

Наше мовлення, проте, до такої міри автоматизоване, що мовці в процесі спонтанного спілкування не усвідомлюють присутності

прагматичного компонента лексичного значення слова. Зазвичай він повертає увагу тоді, коли виникають певні труднощі в конкретній ситуації спілкування, мовець усвідомлює їх, коли співрозмовник зробить помилку у слововживанні або спробує дібрати найвиразнішу форму.

Прагматичний потенціал антонімів можна інтерпретувати як “звернутий” функційний потенціал, що охоплює первинні та другорядні функції. Первинною функцією є вплив на інтерпретацію повідомлення адресатом інформації, як другорядні функції виділяємо такі:

1. Функція привернення уваги адресата: антоніми водночас є широкоживаними та стилістично виразними, насиченими очевидною емоційністю, що й має привертати увагу адресата до основної інформації висловлення: *Сердечні пристрасті якомсь оминали наше з Василем тривання. Він був (Царство йому Небесне) у міру **палкий**, у міру **стриманий*** [4, с. 63]. Використана антонімічна пара *палкий – стриманий* дає виразнішу характеристику особи, привертає увагу адресата до збалансованості суперечностей, ніж уживання одиничного прикметника *помірний*.

2. Функція акцентуації комунікативно значущих елементів висловлення, що тісно пов’язана з функцією привертання уваги адресата, оскільки виділяються найбільш значущі, істотні характеристики, які в образній формі має отримати адресат: *Ти прибуваєш, як неочікувана повінь, – і тягнеш у **чорні** глибини, у коловороту, в западини – і я чую, що пропадаю в них, наче **біла** камінна солотвинська сіль* [4, с. 4]. Антоніми *чорні – біла* підкреслюють та увиразнюють використану в реченні образну опозицію.

3. Функція компресії інформації: антоніми у складі фразеологічних одиниць можуть бути взірцем мовної економії, часто сприяють компресії інформації, що в мовленнєвій діяльності може бути виражена алегорично. Наприклад: *Про страх божий, який людина повинна відчувати, так би мовити, **денно і ноцно**?* [6, с. 62] або *То був якийсь красунчик, ні **те** ні **се***

[3, с. 409]. Об'єктивно наявні та соціально закріплені значення антонімів у складі фразеологізмів очевидні, що дає змогу використовувати їх як сигнали комунікативного смислу.

Не завжди між загальномовними антонімами у спільному контексті реалізуються потенційні антонімічні відношення. Антонімічні відношення актуалізуються лише за умови називання полярних ознак певного предмета (об'єкта, явища) тощо. Наприклад, у конкретному контексті фіксуємо антонімічну пару *міцний – легкий*, що протиставляється за семою “концентрація”: *Поцілунки її пахли **міцним** чаєм та **легким** алкоголем, її одяг був жорстким на дотик, шкіра – м'якою* [2, с. 338]. Словосполучення *легкий алкоголь* уже давно сприймається українцями як майже термінологічна сполука, антонім *легкий* тут функціонує зі значенням “незначний, з малою концентрацією діючих речовин” [5, с. 461]. Натомість у словосполученні *міцний чай* антонім позначає зафіксоване у словнику значення “який містить у собі велику кількість розчинених речовин; насичений” [5, с. 758]. Максимальна протилежність для кожного конкретного вживання залежить від характеру семантики слів та їхньої сполучуваності. Проте інколи певний антонімічний фон може виникнути за умови функціонування з різними загальними суб'єктивними значеннєвими інтерпретаціями конкретного мовця. Так, у межах деяких речень антоніми *важкий – легкий* можуть сполучатися досить неочікуваним способом і не сприйматися адресатом як антоніми: *Завідувач клубу **легким** рухом підхопив **важкі** валізи вчених, побіг попереду* [1, с. 135]. У цьому реченні немає антитези, а протилежність прихована за фразеологічною сполукою *легкий рух*, де актуалізується конотативна сема. Лексема *важкі* демонструє інтегральну сему ваги. Відсутність протилежності спостерігається, по-перше, через актуалізацію різних відтінків (компонентів) значень одного й того самого слова, а по-друге, завдяки відмінностям у сприйнятті лексичних одиниць різними адресатами.

Отже, жодна мовна одиниця не може бути осмислена і практично засвоєна поза контекстом, без урахування тих мовних одиниць, що її оточують, на тлі яких вона виявляється як значуща мовна одиниця. антоніми виражають не окреме поняття, а є лінгвістичною універсалією, породженою суб'єктивними мовотворчими зусиллями мовця в його пошуках експресивних засобів вислову. Тому під час вивчення семантичної структури антонімічних відношень потрібно враховувати їх екстралінгвальну зумовленість та прагматичний компонент лексичного значення.

Література:

1. Дашвар Люко. Село не люди / Люко Дашвар. – К. : Фоліо, 2007. – 244 с.
2. Жадан С. В. Ворошиловград: роман / Сергій Жадан. – Харків : Фоліо, 2011. – 442 с. – (Графіті).
3. Костенко Ліна. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011 – 416 с.
4. Матіос М. Чотири пори життя / Марія Матіос. – Львів : “Піраміда”. – 2009. – 293 с.
5. Словник української мови: в 11 томах / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.
6. Сняданко Н. Гербарій коханців / Наталка Сняданко; передм. Ю. Іздрика. – Харків: Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2011. – 272 с.
7. Тараненко К. В. Прагматичний аспект структури значення антонімів української мови / К. В. Тараненко // Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика : Зб. наукових праць. – Вип. 25. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2012. – С. 177–185.